
1.

A régi magyar irodalom legkülönösebb „írója” Szerémi György volt. Mindenképpen talányos jelenség. Műve a legellentétesebb véleményeket váltotta ki az irodalomtörténetben és a történettudományban — valójában ma sincs megnyugtató módon tisztázott helye, és megoszlanak a vélemények latin nyelven írott „levelének a magyarok országa pusztulásáról” jellegéről és értékéről is.

A századvég irodalomtörténet-írása és történettudománya fedezte fel a Verancsics-hagyaték vizsgálata közben latin nyelven írott emlékiratát, és nyomban a korszak pozitivista szemlélete ihletében mintegy ki is iktatta forrásai közül, mondván, hogy „Szerémit történeti forrásul használni és komoly számba venni nem szabad”, annál inkább nem, mert „Szerémi korának Pitavalja ugyan, csak hogy nem törvényszéki ítéletekből, nem hivatalos actákból dolgozik s így még annyi hitelességre sem tarthat igényt, mint Pitaval”. Acsády Ignác szigorú véleménye évtizedekre megpecsételte Szerémi György művének történeti sorsát: Verancsis Antal és Szerémi György című hosszabb dolgozatában, hogy kútfői értéktelenségét bizonyítsa, már-már „hamisítónak nyilvánítja”, azt állítva, hogy „nem bírta megítélni a történeti igazságot”, „hanem készpénznek vett minden kósza pletykát, a műveletlen körökben keringő nézeteket”. „Ezek érdekelték, ezek vonzották — írta Acsády —, s ezek színvonalán állanak mindazon okoskodások, fejtegetések, melyeket hozzájuk fűzött, a módszer, mellyel a cselekedetek belső okait ki akarta deríteni s e módszernek híven megfelel az eredmény, melyet elért”. Ki mondja tehát zord ítéletét is: „Nem értett sem a béke, sem a háború mesterségéhez: diplomatiához, országkormányzáshoz, közigazgatáshoz vagy hadakozáshoz...” Acsády fentebb idézett véleménye befolyásolja évtizedekkel később még Horváth Jánost is, a középkori és a XVI. századi magyar irodalom történetének újrafelfedezőjét és újjáértékelőjét,

aki Szerémit így jellemzi ismét csak sommásan: „Szerémi György, János király udvari káplánja, szintén nem játszott nyomot hagyó szerepet kora történetében, de sok nevezetes eseménynek közvetlen tanúja, s hírek, mendemondák, pletykák érdeklődő és hiszékeny felkarolója — hogy ne mondjam: felhabzsolója — volt...”

Rehabilitációja a harmincas-negyvenes években kezdődött meg, amikor Fėja Géza a „laikus vallásosság legnagyobb képviselőjének” nevezi, aki „a köznép morajlására figyel, s a Dózsa-forradalom kegyetlen megfosztulása után is vallja: »Quia fratres carissimi, vox populi vox Dei« (Mert legkedvesebb testvéreim, a nép szava Isten szava.)...”, és az ötvenes-hatvanas években tetőzött, művének 1961-es új, magyar nyelvű kiadásával — Juhász László és Székely György munkája nyomán. Székely György tanulmánya eleddig a legnagyobb elégtétel az egy évszázados igazságtalan interpretációk ellenében, amikor felsorakoztatva a Szerémi műve ellen szóló történészek nézeteit, a következőket állapítja meg Marczali Henrik kritikájának (Szerémi „forrásul, még ott is, hol mint szemtanú beszél, csak a legnagyobb óvatossággal, a legmondosabb kritikával használható”) modern kommentárjaként: „Az természetes, de nemcsak Szerémi kapcsán helyes felemlíteni, hogy középkori történetíróink sokoldalú kritikája mennyire indokolt. Szerémi lebecsülése azonban igazságtalan volt. Mindenekelőtt érdeme írónknak, hogy jól látta a XV. század derekához képest beállt hanyatlási folyamatot, megfigyelve a romlás egyes kiemelkedő állomásait. Mohács Magyarországa nem egy vezető politikusánál e tekintetben nagyobb látókörű volt.” Ugyanő Szerémi érdeméért emlegeti éppen azokat a fogyatékoságokat, amelyeket a pozitívista magyar történetírás írónk szemére vetett, s lényegében elfogadja Fėja Géza „népi” interpretációját is: „Ha összegeznünk ennek a népi humanizmustól is érintett írónak alkotását, előtérbe egyáltalában nem ténybeli, szerkezeti és nyelvi gyengeségeit helyezzük. A mérleg másik serpenyőjébe vethetjük ugyanis mindazt, ami kiemeli őt gazdájának romlott, felelőtlen, országvesztő környezetéből: magas erkölcsi igényét, korában páratlan őszinteségét, nyílt hangját. Tollán végigvonult a királyok, urak, papok szörnyű haláltánca, ezért toldotta meg a mérhetetlen bűnök tényleges láncolatát további gaztettek, gyilkosságok, árulások vélt eseményeivel. Szinte azt írta le a középkori Magyarország végső vergődésének történetéből, ami kihullott a történeti kritika rostáján. De sohasem hiányzik a leverő eseménysorból a biztató elem, a nép áldozatkészsége, vitézsége, parasztok és plebejusok sorozatos, a családások után is megújuló fellépése, belső és külső ármány ellen... Szerémi érezhette, hogy a nép lappangó ereje szerezheti egyszer vissza mindazt, amit az urak elvesztek: »a magyarok pusztulásának alapja, az árulás« lebegett szeme előtt. Így csak olyan ember írhatott, akinek igen sok írói fogyatékosága mellett kivételes erénye volt az a meggyőződés, hogy »a nép szava isten szava.«”

A Fėja Géza—Székely György értelmezése, kétségtelenül, közelebb jár Szerémi egyéniségének és művének igazságához, ám az is nyilvánvaló, hogy írónk megértéséhez, művének teljességéhez az utak nem az „igaznak” és a „hamisnak” a mérlegelésén át vezetnek, minthogy mindenképpen hamis dilemmákkal kell szembenéznünk velük kapcsolatban. Nyilvánvalóan problematikus lehet az író, aki kortárs történelmet ír, de elvétí még Mátyás megkoronázásának a dátumát is, pontatlanságaiban

pedig szinte tobzódik. S mit lehet kezdeni Szerémi latin nyelvével is, amelyről legújabb fordítója is úgy vélekedik, hogy „még konyha-latin-nak sem nevezhetjük”, hiszen „akik a kulináris latin nyelvet beszélték vagy írták, a latin nyelv alakjánál tisztában voltak”. Szeréminek viszont enyhén szólva fogyatékos volt a latin nyelvi ismerete. elannyira, hogy Horváth János szavaival, „sokhelyt csak az érti meg, aki magyarul is tud”, s mi több: „Latinista éppúgy mulathat magyarizmusain, mint fantasztikus adatain a képzett historikus.” Ám felmerül a kérdés, hogy elegendő-e méltánylásához „magas erkölcsi igénye”, „páratlan őszintesége”, „nyílt hangja”, s az, hogy egyes epizódjaiban, bár „a leírt eset aligha történt is meg”, a szimbólumába foglalt „népi véleményt” rögzíti. Még akkor is, ha odatudjuk Geréb László szép megfogalmazását, mely szerint Szerémi „a furcsa latin gubában első népi írónk”. A Szerémivel kapcsolatos dilemmát tehát nem oszlathatja el Kardos Tibor sem, amikor azt állítja, hogy Szerémi „élőszóbeli hagyomány alapján írt, s még tévedéseinek is több jellemző ereje van, mint mások irodalmi eszközökkel felduzzasztott és csupán magjában hiteles leírásainak”.

Szemmel látható, hogy Szerémi György műve, az *Epistola de preditione regni Hungarorum* (Magyarország romlásáról) nemcsak ellentmondásos, hanem valójában meg sincs világítva, s nem lehet más feladatunk, mint az, hogy a feltételezések helyett azt kíséreljük meg kibontani, ami abban adva van, megmutatni Szerémi Györgyöt, az embert, és művét.

2.

Szerémi György világképének középpontjában szerémségi származásának a ténye áll — közelről sem pusztán életrajzi adalékként. Az, hogy Kamoncon—Kamenicán született, döntő módon befolyásolta és megszabta azokat az alapvetőnek tartható viszonyokat, amelyek írónk és világa vonatkozásában emlékiratában tükröződnek: végletes szubjektivitásában a szülőföld vált azzá a kritériummá, amelynek segítségével az élet nagy és kis dolgaiban eligazodott, ami mérhetővé tette számára az emberi cselekedeteket és a történelmi eseményeket, s már emlegetett „negatívumai” mellett éppen szerémségi mivolta az, ami Szerémi Györgyöt a legsajátosabb módon jellemezheti. Az ún. régi magyar irodalomban ő az első olyan írói egyéniség — Janus Pannonius után —, akinek íróságát a szülőföld determinálta, elannyira, hogy ebből tudjuk művét teljességéből szemlélni csupán, minthogy minden más szempontú vizsgálata rész-eredményeket hozott eddig.

„Szerémségi” meghatározottsága magyarázza ugyanis művének szinte minden fontosabb ideológiai vonatkozását: a törökkérdésben elfoglalt álláspontját, viszonyát a magyar történelem eseményeihez, ezen belül a nemességhez és a Ferdinánd—Zápolya konfliktushoz — azaz, „szerémsége” világítja meg a Hunyadi-házhoz és a nemzeti királysághoz való viszonyulását, a parasztság iránti leplezetlen rokonszenvét, az akkor már nagyobb tömegben érkező szerbség megítélését. Ugyanez mondható el emlékiratának szubjektivitással fokozottan telített rétegéről is, hiszen a huszitizmus eleven emléke, a pap-próféta magatartása, amelyben a meg szállottság és küldetés-tudat sajátos formája kristályosodott ki, az elvesztett szülőföld képzete Szerémi művének fő jellemzői közé tartozik —

elannyira, hogy művében az objektívnek nevezett történeti vonulattal teljes kört is alkot. Az a veszteségtudat, amelynek hol dühös kifakadásai, hol elégikus felhangjai oly félreérthetetlenek, összefonódik a műben a történelemmel: a gonosz urak játszották el az országot és hagyták veszni Szerémséget önző érdekeiknek engedelmeskedve, holott ha a Hunyadi-ház uralkodhatott volna tovább Mátyás után is, az erőskezű király és központosult hatalma távol tudta volna tartani a törököt, és a béke rendje uralta volna az országot. Egy boldog haza látványa helyett a pusztulás és a hontalanság képei íródnak tehát Szerémi számot adásában végletes, de ihlető, termékenyítő szubjektivitása sugallataira. Olyan ember művével állunk ugyanis szemben, akinek mindig Kamonc felett kelt fel a nap, s akkor is hozzá igazodott, amikor régen nem látta már.

Elgondolkodtató azonban, hogy művében György pap nem *kamoncinak*, hanem *szerémséginek* mondja magát, holott vallomásaiból egyértelműen kitetszik, Kamoncot mondta szülőhelyének. Talán a huszitizmusra emlékeztető Kamonc nevének rossz csengése ösztönözte a papi pályára lépett, ott előbbre jutni azonban nem tudó Györgyöt, hogy Szeréminek nevezze magát, esetleg az a feltűnő vonzódás adta a tágabb szülőföld képzetét, amely Szerémszigethez kapcsolta, immár meg nem fejthető család-életrajzi vonatkozásaival. Kétségtelen viszont, hogy 1480 után született, a kilencvenes évek valamelyikében, s bizonyára 1514-ig általában Kamoncon élhetett: úgy beszél művének 15. fejezetében Török Imre „latorságairól”, mint aki azokat maga hallotta Török Imre „félpogány katonáitól”, akik, minthogy hópénz nélkül szolgáltak — nyilván telekkatonaságként — Nándorfehérváron és Szabácson —, havonként váltották egymást, s menet közben „mindig atyjánál szálltak meg Kamonc városban”, s ezt bizonyítja az a leírása is, amelyben a szerémségi paraszthadnak a kamonci révnél történt pusztulását mondja el. De járt Nándorfehérváron is, ahogy arról maga tudósít. S jól ismeri a környékét is. Sankó Miklósról például pontosan tudja, hogy „a Duna folyón mindig Bánmonostorral szemben, a szerémi hegyeken túl kelt át, a Száván pedig mindig Rackával szemben mindig volt kilépő és belépő útja...” Közben azonban tanult is, de hogy hol, nem tudjuk, annyi azonban bizonyos, hogy 1505 és 1510 között Gyulán is tartózkodott: Corvin János családja pusztulásának szemtanúja volt. Amikor Corvin János lányát temették 1505 után, Szerémi „előénekes volt a parókiális templomban”, és nyolc társával énekelte a zsolnároskönyvet a temetésen, amiért, miként közli, nyolc márkát kaptak. Ugyancsak énekelt Beatrix asszony temetésén is 1510-ben, most már „tíz iskolás személlyel”, amit bőséges megvendégelés követett. Ezekből az adatokból az is felsejlik, hogy Szerémi nemcsak tisztelettel volt Újlak akkori urához, Újlaki Lőrinchez, hanem függőségi viszonyban is, túl a Corvin-pártiságon, s joggal tételezhetjük fel, hogy éppen Újlaki Lőrinc révén került Gyulára. Újlaki Lőrincről szóló sorai mindenképpen ezt sugallják. Corvin János kettős gyászban élő özvegye (férjét és lányát veszítette el rövid idő leforgása alatt) „Lőrinc herceg jóállásával az egész gyulai vármegyét megadóz-tatta magának s a jobbágyoktól az adót behajtotta, s minden öt arany forintból egyet átengedett Lőrinc hercegnek, aki jó bajnoka volt a hitnek”. Igaz, a következő bekezdésben Lőrinc urat is „nagy gazembernek” nevezi már, de Corvin János felesége temetése kapcsán nemcsak azt rögzíti, hogy Újlaki Lőrinc, „a nagy gazember nagy fényűzéssel ivott, evett,

játszott, paráználkodott", de azt is, hogy „a parasztok iránt mégis nagyon igazságos volt, és megtartotta őket megterhelés nélkül...".

Életrajza fölöttébb foghíjas tehát. Csupán annyit tudunk, amennyit ő maga emlékiratában elmond, s azt, amit szövegéből kikövetkeztethetünk, minthogy általában jelzi, amikor olyan eseményről beszél, amelynek részese volt. Ilyen utalásokból kell kihámozniunk oly jellegzetes szerémi érdekeltségének és elfogultságainak magyarázatát is: Szerémség urait tekintette a maga fenntartásai ellenére is „igazaknak”, gonoszságaik ellenére is dicséretére méltóknak. Nem mulasztja el tehát megjegyezni, hogy Corvin János pártján állt az akkori déli vidék, kiemelve például, hogy a „szerémi sziget” Corvin Jánosé volt, s hogy kiváltképp Lőrinc herceg kardoskodott mellette, „ki a törökök határán lakott birtokain”. Ugyanúgy részletelkezően rögzíti, hogy Török Imre, a Corvin-család elpusztítása fejében milyen birtokokat kért: annak a vidéknek térképét látjuk, amelyen Szerémi mozgott az 1500-as években. Gyulát említi, „a Duna folyóhoz közel fekvő szerémi Cserög várát tartozékaival”, „a Bács vármegyei Szabadka várát telkeivel” például. Szinte természetes ezek után, hogy külön fejezetet kap emlékiratában Újlaki Lőrinc herceg örökségének kérdése, és nem pusztán azért, hogy Szerémi bizonyíthassa, „növekszik a magyarok pusztulásának alapja, az árulás”, hanem személyes kapcsolatai miatt is.

Szerémi — életrajza adatszerű fonalán haladva — talán Gyulán sodródott Bánffy Jakab mellé, aki temesvári ispán volt. „Mivel káplán voltam Bánffynál hat hónapig s azonfelül lelkiifiam is volt...” — írta, előadva ura megmérgeztetésének történetét, mely Budán játszódott le, de már nem kísérté le Verőcebe, ahol sírba tették, „hol a Bánffyak régtől fogva temetkeznek”. Új ura Perényi Ferenc váradi püspök, majd II. Lajos király egyik káplánja, s mint szövegéből kitetszik, nem Lajos első káplánjai egyike volt. Szerémi György azonban 1521-ben kétségtelenül szabad pap lehetett, ha már Báthori Andrással gondolkodás nélkül elindulhatott Pestről Nándorfehérvár felmentésére egy bástyahajón. Szerémi helyzetére és az akkori körülményekre egyaránt jellemző, hogyan lesz írónk Báthori papjává és hópénzt kapó száznaggyá, majd helyettes kapitánnyá, aki azonban nem követi urát a bátai Krisztus vére kegyhelyhez, ki ott keresztbúcsút akar nyerni, miközben az idő múlik, és Nándorfehérvár elesik. Szerémi ekkor legalább Erdődig eljut, és szomorúan szemlélheti, a tétlenkedő főurak hogyan játsszák a török kezére az országot. A becsületesebbek még készen voltak a harcra is, Szerémi, mint írja, hat hónapig örködött a szerémségi Bingolában, gondosan regisztrálja, hogyan hagyták „az egész Szerémszigetet hajó és védelem nélkül”, s megőrökíti, amint Zápolya János és Homonnay Ferenc Újlakon sétálgatva nem a török veszedelmen, hanem az Újlaki-birtok megszerzésén törik a fejüket.

II. Lajos szolgálata Szeréminek nem sok idejét köthette le, s volt egy intermezzója is, minthogy aradi kanonok is volt, de Lajos ismét visszarendelte. De ekkoriban sem papi az öltözete, hanem világi ruhában jár, ahogy arról a Tomori Pállal való találkozása leírásában értesülünk. Szerémi tehát inkább a világi, mint a papi rendhez tartozónak tudta magát, és nyilván viszonylagos mozgásszabadsága miatt csatlakozhatott az egyes főurakhoz. Előbb Báthori Andrásához, majd Tomori Pálhoz közeledik, akiről már tudják, hogy bácsi érsekké kell lennie, s kü-

lönben is Szerémi már ismerte és jóban is volt vele -- miként írta -- nyilvánvalóan foglalkoztatta Tomori szolgálatának a lehetősége. Már-már végzettszerű Szeréminek ez a kapcsolata a szülőföldjére lépőkkel, s ha nem is válhat Tomori emberévé, feljegyzi, elvétele a dátumot, hogy Tomori ünnepélyesen bevonult a bácsi érsekségbe és „Péterváradot mindjárt átvette Fekete Mihály kezéből”, nem mulasztva azt is megjegyezni, hogy „Szerémország” immár nincs kormány nélkül.

Szerémi szemléletére, egész „szerémiségére” azonban talán az a legjellemzőbb, ahogy szülőföldje vesztét elsíratja a mohácsi csata előestéjén. Mintha elégiát írta, bizonyítva, hogy számára nem Mohács volt a „Mohács”, hanem Szerémség pusztulása. „Szerémsziget még ép volt, Szalánkemén városában még laktak, Karom város még tele volt, Szalánkeméntől egészen Budáig az egyes városok is; a Duna folyó mellett mindkét part népes...” Majd a felkiáltása a pusztulás felett tartott szemle végén: „Csodálatos dolog volt és hallatlan, hogy szabadon a törökök kezébe adták a várakat. Így megszámláltuk a szerémi szigeten a várakat; elfoglaltak tizenhat várat, mint Zimonyt, Szalánkemént, Péterváradot, Csereget, Bánmonostort, Újlakot, Attyát, Szadát, Borohot, Valkóvárt, Erdődöt, Szentgergelyt, Szentdemetert, Rachíát, Kolpcnt, Baricsot, Bercazzót és másokat, úgyhogy a törökök császára nem bírta megtölteni a várakat török tisztekkel...” Csoda volt-e, hogy György káplán, aki őt esztendővel azelőtt gondolkodás nélkül szállt fel Báthori András hajójára, mert az Nándorfehérvár alá indult, most elhagyja Lajost és visszatér Budára, mint akit nem érdekel, hogy ezután mi következik. „En pedig, hogy lelkemből megértettem és láttam a magyarok sok jogtalanságát és hűtlenségét, idejében visszatértem Budára” — jegyezte meg. Ezl ismétli meg Zápolya Jánosnak is, amikor az az iránt érdeklődött, hogy írónk miképpen menekült meg a mohácsi csatából, ahol ott kellett volna lennie: „— És voltál vele a háborúban? — Vele voltam két hétig; láttam a főurak közt a nagy meghasonlást; visszatértem ismét Budára, s két társam a királyi felséggel a mai nap is ott van Mohács mezején...”

Ha Szerémi adatai nem is pontosak mindig, nagy dolgokban következetessége kétségbevonhatatlan. Ennek jele volt, hogy ott hagyta Lajos táborát, hogy a csatavesztés hírére nem követi a királynét, akiről nagyon rossz a véleménye („En mondtam nekik: Nemde Mária királyné bordélyházzá tette a várat udvarhölgyeivel...”), Pozsonyba futásában, hanem mint aki a maga igazát látja beteljesedni, nézi, hogyan rakják szekerekre a kincseket a királyné emberei, s futnak, mint a patkányok a süllyedő hajóról. Szerémi Zápolyához indul, arra a hírre, hogy az Tokajnál táborozik. S valóban, János vajda káplánjává fogadja. Szerémi helyzetére és sorsára is fölöttébb jellemző, hogyan lesz Zápolya káplánja: „És amikor meglátott Dóczy János úr, ajánlani kezdett neki káplánságára; és a vajda úr kezét nyújtotta nekem, s én is az enyémét adtam, s megparancsolta, hogy menjek vele...”

János király szolgálatában 1526 után mintha nem annak a Szerémi Györgynek az életét látnánk, akiről eddig beszéltünk: lába alól elveszett a talaj, s már hontalan életet él, kísérve urát, vereségekkel, megismételt uralmi kísérletekkel teli útján egészen Buda elvesztéséig. Nehéz nyomon követni írónkat a Buda—Nagyvárad—Csensztochova nagy háromszögben megtett útjain, majd innen a bécsi egyetemre, bár a magánéletére vonatkozó, közérzetét jól tükröző részlet emlékiratában az ezekkel az esz-

tendőkkel foglalkozó fejezetekben szaporodik el. Nem kalandos, hanem tragikus ez a pálya, mit felrajzolhatunk 1526 után, és fokozatos megrokkolásának vagyunk immár a szemtanúi — az új, megváltozott és rosszra fordult idők oly beszédes jeleiként. Először magabiztossága és addig nagyon is jellemző méltóságtudata inog meg, elannyira, hogy immár félelmeiről is be kell számolnia. Különben is pályafutása János király káplánjaként a gyanú árnyékával kezdődik. „A szálláson ismeretséget kötöttem a vajda két szolgájával — írja —; az egyik Basi György, a másik Horvát Bertalan. Igen derék férfiak voltak s tanácsadói a vajda úrnak; én velük voltam. És kértek engem, hogy legyek velük mindig azon a szálláson, ahol nekik volt, hogy ne legyen rám valami gyanú...” Majd megéri, hogy kinevetik, mint tette Kun Gothárd budai várnagy írnoka, Menyhért, mert János király tiszteletben tartotta és asztalához engedte. Joggal várta tehát, hogy az új király majd előlépteti 1527-ben. „Hogy én szegény ezt hallottam, mindjárt nagyon megörültem. Mert el akartam őt hagyni, de Kőrösy Miklós biztatott engem, hogy a királytól egy méltóságot fog nekem kieszközölni. Végül semmi sem lett belőle” — írhatja tehát rezignáltan. Urát katonai és politikai vereségek, Szerémi Györgyöt megaláztatások kísérik. Összeveszik Verebéli Gáspár káplánnal a Jovan cárról folytatott vitája során: „Megragadtam őt a hajánál és megvertem, ahogy csak tudtam, s ő is engem, ahogy csak tudott, de az isten segítségével ő volt alul, és én felül. Ezt hallva János király, Perényi Péter vajda úr és az egész budai udvar, nevettek, hogy két pap párbajt vívott egymással s György káplán győzött... Azután a király nagyon nevetett rajtam s mondta: Én édes György papom, hogy jártál Perényi Péter káplánjával?...” Fokozatosan le is száll a becsülete János udvarában. Akit kezdetben arról is megkérdeztek, hogy a szerencsi kolostor apátja, János, alkalmas-e a csanádi püspök tisztségére („És én mondtam: Alkalmas és nagyon önmegtartózkodó, mert szülőföldemen a mester után ő volt az iskolában az előénekes, s semmi gyaláztatást nem hallottunk ellene. — És ezután mindig jószágos volt hozzám, míg csanádi püspökségében székelt...”), 1528-ban, amikor megjelenik János udvarában, amely akkor Debrecenben volt, már csak mosolyt fakaszt: „Én pedig Szántóról jöttem Tokajba, Tokajból jöttem Debrecenbe... Én szállást egy oltárigazgatónál, Mihálynál kaptam, s a király után mentem a barátokhoz. Hogy a király látta, öfelseje előtt állva, hogy megjelenem, bizony mindjárt mosolygott, és egész udvara csodálkozott rajtam, honnan jöttem Debrecenbe...” Mert már Szerémi sem tudott egy helyben maradni, hiába parancsolt rá Zápolya, amiért egy ízben kegyvesztett is lett a kedélybeteg, dührohamokat kapó, honját és helyét valójában nem lelő királynál.

Don Quijote-i egyéniség immár Szerémi György a Mohácsot követő, úgynevezett békés időszakban, amelyben nagyobbak voltak a katonai veszteségek, mint a mohácsi csatában a Ferdinánd és Zápolya között űrlődő országban. Mint aki türelmét veszítette, akaszkodik össze Cibak Imrével, és sodródik az egyik szerencsétlenségből a másikba. Olyan időkben él, amikor „új rókaprémessubáját” sem meri magára öltetni, Kassán pedig már szegényfára akasztott koszorúja is látható volt, mert dorgálta a várost, amiért Ferdinándhoz pártolt. Már remegnie kell, később pedig menekülnie is, amikor megtudja, hogy ellenfelei ki akarják szolgáztatni Kassa városának, közben pedig kirabolják, új, tizenkét aranyon

velt subáját a „német ellenfelek” elveszik tőle. „Én pedig a fagyos időben igen nagy hideget szenvedtem s Leleszre lovagoltam a préposthoz. Ez ide adta egyik kámszáját, egy sarut és a költségekre egy forintot...” — írta, nyomorúságának bizonyságaként. Hogy közben, mert jól tudott szerbül, tolmácsuk, és Jovan cár bizalmasa és kérvényeinek írója, azután ebédosztó Budán a vár egyik ostroma idején („...én ebédosztó voltam a káplánoknál, a vitézek étkeztetésére volt gondom, s pénteken a királyi felség előtt a szenvedésért a Humiliavitot celebráltam...”), csupán derűsebb pontja a különben mind borúsabb élettörténetnek, azzal az úttal együtt, amelyet János király oldalán tett meg Lippától Becsén át Bodrogig — az immár végleg elvesztett szülőföld közvetlen közelében, s még egyszer megláthatta Újlakot is — Pest-Újlakon időzve.

Hogy mikor érlelődött meg Szerémi Györgyben, aki az árulást tartotta a legnagyobb véteknek, hogy elhagyja János király pártját és országát, nem tudjuk. Egyetlen adatunk van még életéről: 1548-ban, öreg fejjel, beiratkozott a bécsi egyetemre, pótolni, mit ifjúkorában elmulasztott.

3.

Szerémi György emlékiratát elégedetlen, csalódott próféta írta, aki arra készül, hogy hátat fordítson annak a világnak, amelyben évtizedeken át élt különös egyéniségével. Ha életsorsa magyarázza is művét, és szerénységisége kulcs a szövegéhez, minthogy viszonyulásának materiális anyagát az objektív történelmi folyamatok és a maga szubjektív életél-ménye oly jellegzetes, csak művében tükröződő összhangja adja, mögöttük írónk egyéniségének hatásait is kutatnunk kell, hogy emlékirata mélyrétege is megmutatkozhassék.

Pap-próféták utódjának neveztük, s tettük ezt, mert lépten-nyomon arról győződhattünk meg, hogy Szerémi, különösen élete első, lényegében Moháccsal záruló korszakában ezt a prófétai magatartást tudatosan képviselte, és a jövődőlés és látomás bibliai formáit kedvelte — mint aki az apokaliptikus időkhöz a legméltóbb és legillőbb viselkedési módra talált. Csak nála ez nem szerepjátszás volt, s nem póz, hanem magát adás, amely nem kismértékben kamonci örökségként kísérte élete útjain. Nem állíthatjuk tehát, mint Acsády Ignác tette, mondván, hogy „Szerémi nem volt örült, nem is volt féleszü, csak excentrikus és monomániában, némileg nagyzási hóbortban szenvedő ember”, „szenvedélyes, izgatott, excentrikus káplán”. De beszélhetünk megszállottságáról és révült hivatástudatáról, prófétaiságáról, amelynek ihletője kora oly tragikus történelmi alakulásgörbéje volt.

Nem szabad tehát felednünk kamonci születését, s hogy egy emberöltőnyi idő nyilván nem volt elegendő, amely György káplánt a kamonci huszita mozgalmaktól elválasztotta, hogy eltörölje Tamás és Bálint emlékét, akik a biblia magyar szövegén dolgoztak, és Moldvába menekültek egy másik fanatizmusban szenvedő Jakab fráter inkvizíciós hadjárata elől, sem Bácsi Simont, aki Újlakon kiátkozta a pápa küldöttét, különösképpen pedig nem Magyar Bálint kamonci szabómestert, aki fellázadt és kiszabadította a bíró kezéből három elfogott huszita társát. Joggal talált Szerémi szövegében egykori huszita vonású gondolatra Székely György éppen egyik prófétikus kitételében (Szerémi szerint „minden árulót ki-

irtanak, s az igazak öröklék a földet”), s ismert ugyancsak Szerémi szóhasználatában huszita hatásra, amikor Kalkházst, a trójai főpapot „püspöknek” mondja, mint ahogy a Huszita Bibliában nevezik a júdeai főpapokat. A jóslásra, jövődőlésre mindig kész Szerémi magatartásában az ilyen nyomok azonban nem elsődlegesek, a katolikus vallás ugyanis nemcsak ihleti, fékezi is tételességével írónk prófétai rakoncátlanságát. Kétségtelen azonban, hogy Szerémit közelebb kell tudnunk egy Mészáros Lőrinc politikai megszállottságához Dózsa György seregében, mint a majdnem földije, Janus Pannonius, immár humanista jövőd-igényéhez, amelyben az asztrológia játszotta a főszerepet, minthogy egy üstökös megjelenése kell, hogy a romlás és pusztulás képeit előhívja. Szeréminél az „idők beteljesedésének” a gondolata kap hangot, és egészen egyértelműen társadalmi vonatkozásokat. Azt a képzetet látjuk nála prófétai ihletettségében megjelenni, amely később Bornemisza Péter Ördögi kísértetekjéből és Zrinyi Miklós nagy látomásából üzent, anélkül, hogy azokat a tartalmakat hordozná, amelyek Szeréminél természetes módon adóttak.

Hit és politikum fonódott össze ebben a Szerémiben dolgozó indulatban — az, amely nem annyira Hunyadi Jánost, mint inkább Kapisztrán Jánost vezette, amikor 1456 júliusában Nándorfehérvár alá vitte a paraszti seregeket. Élnie kellett ugyanis Szerémi tudatában, amikor a török veszélyeztette szűkebb hazájának a problémája merült fel (s mikor nem volt időszerű Szerémi életében?) annak a nyárnak az emléke, amikor is, miként Szűcs Jenő írja, „Zalánkeménről szétküldik az üzenetet, hogy a kereszt jelével megjelöltek sürgősen gyülekezzenek, két-három napi járóföld körzetéből, Baranya, Bács, Bodrog, Csanád, Szerém megyei községekben, néhány nap alatt 20—30 000 paraszt gyűlik össze... Mintegy 7000 főnyi Hunyadi-féle familiáris nemes és zsoldos mellett, e parasztsereg mentette fel Magyarországot 1456. július 14—22. között...” Csofalkoznunk kell-e, hogy a létbizonytalanság ez évtizedeiben Szerémség népében ismét felmerült a védekezés e hatásos módjának a lehetősége, de immár egy Hunyadi János és egy Kapisztrán János nélküli helyzetben. S éppen itt kell említenünk, hogy Kapisztrán János teste a közeli Újlak templomában nyugodott — egy kicsit mementóként is. Nem kell-e arra gondolnunk, hogy Szerémi szüntelenül valójában azt az új Hunyadi Jánost kereste, aki mellett ő Kapisztrán János szerepét játszhatná, mint ahogy Dózsa mellett ott volt Mészáros Lőrinc pap. Szerémi tehát lelki rokona volt a vallás megszállottjainak, akiknek mozgalmát a maga korában „devotio modernának” nevezték, de ihlete lényegesen különbözött például egy Zalánkeményi Péter „misztikus érzésétől”: Szerémi nem a bibliai szövegeket értelmezte már, hanem a történelmet, magát pedig fel nem használt eszköznek tekintette — visszapiillantva életére.

Prófétikus magatartása, amely emlékiratának a tengelyében áll, tette lehetővé, hogy eszmeileg harmonikus művet alkosson, s egészében a leglényegesebbet mondja el arról a majdnem egy évszázadról, amelyet a század fordulója felezett meg. Szeréminél tehát nem rész szerinti igazságai vagy tévedései a jellemzőek, hanem az a „látomás a történelemtől”, amelyet prófétikus ihletettsége hordoz. Harmonikusnak mondtuk Szerémi világpépét, mert benne a laikus katolicizmus, a köznépi társadalom és a Hunyadi-ház jelentette nemzeti királyság és centralisztikus törekvései együtt jelentek meg, s váltak kritériumává azoknak a törté-

nelmi eseményeknek, amelyekről beszélt, s az emberek tetteinek, akiket felvonultatott. Mondanunk sem kell, ezek az elemek ebben a csoportosításban elsősorban az akkori Magyarország ún. „délvidékén” voltak a legidősebbek, és itt volt az a szellemi és társadalmi talaj is, amely eltette. Mi sem jellemzőbb, hogy Szerémi művének ilyen jellegű hőfoka fokozatosan csökken, s mint aki Buda 1541-es elvesztésével összes illúzióit is elveszítette volna, kilép a Zápolya-család szolgálatából, és Bécsbe megy. Ezt megelőzően pedig bizonyos elmozdulás is lejátszódik éppen a prófétikum vonatkozásában: kétségtelen megröndülésének jele, hogy a próféta lázasabb képzeletét az asztrológus terminológiája futja be.

Szerémi társadalom- és történelemszemléletének foglalatja tehát a prófétai világlátás, amelynek éle egyértelműen törökellenes, érzelmi alapja pedig a szorongatottság és a fenyegetettség, amelyet Szerémség népe érzett évtizedeken keresztül. Felfejthető rétegei jellegzetesen mutatják szemléletének kikerekedését és teljessé válását is: egyfelől a Hunyadiakban megjelenő nemzeti királyság gondolata ez, amely, miként Hunyadi János példája mutatta, elég erősnek bizonyult, hogy a törökkel szembe szálljon. Szerémi szinte osztatlan rokonszenve a Hunyadi László—Mátyás—Corvin János neve jelezte történelmi képlet igénye iránt jól jellemzi felfogását, és ezzel párhuzamosan a magyar főurak árulásának az a láncolata, amely emezek nagy akcióit kíséri, jelzi figyelmének irányát, s mintegy természetessé téve azt is, hogy miért kap nagyobb hangsúlyt Szeréminél a „hit” és az „árulás” kategóriája, s miért rajzolhatja meg azt a sötét erkölcsi képet a magyar főnemesség halálos farsangjáról, amelyhez fogható majd csak Bornemisza Péter tud készíteni. Prófétikus elkötelezettsége dolgozik ihlete mélyén, következőképpen könnyebben boldogul az „árulás” fogalomkörével és a belőle adódó magyarázatokkal, mint a történelemfilozófiai végkövetkeztetésekkel. Bár erre is képes volt, miként azt a Corvin Jánosról szóló fejezete bizonyítja, amelyben többek között arról beszél, hogy miért nem kellett Corvin János az uraknak: „És a lator magyar főurak mondták: Ne legyen többé olyan urunk, akitől mindig prüszköl és reszket a májunk. Még édes ételünket sem fogyaszthattuk el nyugodtan atyja idejében, mert fejünkön mindig visszafordult a sisak...” S megválasztották királyukká, írja Szerémi, „a számár Kázmér fia Lászlót” — egy világ agóniájának, romlottságának kétségtelen jeleként. Szerémi felfogásában az ország pusztulása és az „árulás” fogalma ekkoriban válik eggyé, hiszen írónk szerint „a magyarok pusztulásának alapja az árulás”. S mi több: fatalitásként világnyivá is növeszti, és az ő látomásában az „árulás” nemcsak fekete felhőként lebeg az ország felett, hanem beköltözött az emberek szívébe is, hogy tetteiket befolyásolja. Elannyira ilyennek látja világát, hogy már-már az a benyomásunk: Szerémi a történelmet pusztán árulások történetének látja, fináléjával János király idejében, aminek a kétkirályú ország, délen a fenyegető, már Mohácson diadalmaskodó törökkel, oly kedvező talaja volt. Jellemző Szeréminek az „árulás” absztraktabb kategóriájában való gondolkodása, hiszen Janus-arcúságával tartalmazhatja mind a vallásnak, mind az országnak az elárulása gondolatát, és szervezője lehet Szerémi emlékiratainak is. Fonalat kapott, amelynek révén a történelmi évtizedeket ott a XV. század második és a XVI. század első felében eszmeileg összefoghatta, egyúttal társadalmi keresztmetszetében is érinthette az ország életének nagy kérdéseit. A „nagy hűtlenek” fo-

galma így válik a romlásnak, a pusztulásnak a testvérpárjává, s őlt szinte mitológiai méreteket írónk tudatában. Magyar királyok, a főpapság, a főurak és a török mintha közös nevezőre kerültek volna Szeréminél ennek az elvnek a révén, és Szerémi meggyőződését ismerve ott kell látnunk azt a bizonyos „kétszarvú fekete kecskét” nemcsak Perényi Ferenc váradi püspök mögött, aki Mohácsnál a Kisdunába fült, hanem minden „áruló” mögött is. Perényi Ferenc ugyanis „rosszalkodott a földön; mindig belerészegedett a borba és az evésbe, s rossz és parázna életet élt szegény, és gyilkos volt”. De emlékeznünk kell János király halálának leírására is, amelyben arról van szó, hogy a király kamarása, Boza Bence, a király haláltusája idején „csodadolgokat látott és hallott a királyi felség szájából, borzasztó látomásokat, igen rút káromkodásokat...”

Az ilyen látomásoknak legelvontabb szférájában viszont a sors mutat jelet Szerémi interpretációjában. Utaljunk a Zápolya János megkoronázásának az esetére, amelyet Szerémi a következőképpen mondott el:

„Ez volt Szent Márton hitvalló ünnepén, vasárnap. És feltették fejére az angyali koronát, nagy misét celebráltak, s szokásuk szerint felszentelték. Én pedig néztem őt, mint ült díszben. Hirtelen kezdett az angyali korona csúszni Szapolyai János fején, s a püspökök kezükkel tartották a fején. Hogy elengedték, mindjárt ismét félrecsúszott a fején. Mondták, hogy nem érdemli, mert vérrel fertőzte meg a kezét a kereszteseken, mert hitével megcsalta őket, s Erdélyben a székelyeket...”

Az indulatok lázgörbéjének csúcán Szeréminek Bodrognál a Duna partján látott víziója áll, és ez középpontja Szerémi egész művének is, hiszen a „romlásnak” és az „árulásnak” (Szerémi szellemében nevezhetjük hitszegésnek is, minthogy nála a hit képzete szüntelenül jelen van) a logikája, amely az emlékiratban az események mechanizmusát képpezte, ami utána következik, az már valójában nem is fontos: János király ugyanis ekkor, a mohácsi csata harmadik évfordulóján arra készül, hogy ugyanazon a síkon találkozzék a török császárral — mivel oda kézcsókra rendeltetett. Nem a mohácsi csata volt a tragikus, Szerémi arra kevesebb szót veszteget, mint e találkozásra, hanem ez a mélypont — az árulás, a hitszegés története itt teljesedik ki:

„Én pedig Lőrinc vértanú előünnepén víziót láttam, amíg Bodrogon tartózkodtunk a Duna mellett, hogy a halottak vecsernyéjét és vigíliáját olvastam. A törökök császáranak tábora jobbra tőlünk a Duna túlsó részén volt. Fényes nap volt. A törökök császáranak tábora felett felhő függött olyan módon, mintha nagy asztag lenne. S én, György, ezt a víziót láttam: a felhőben megjelent egy király, az angyali koronához hasonló volt a fején, s mindkét kezében nagy pörölyt emelt feje fölé. Lába alatt egy nagy fejedelem feküdt koronával; ez a fejedelem egyszerű volt, s olyan volt, mint az ártány...”

Nem Zrinyi Miklós volt az első, aki a gondolatoknak egy egészen felhevült állapotában a látomás kifejező erejét választja mondanivalója lényegének közlésére. „Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel, dühösséggel teli, kapoul és ölében viseli a magyar koronát...” — írta *Az török áfium ellen való orvosság...* című művében. Szerémi emlékiratában ideológiai teljességében megszólal már a régi magyar irodalom egyik legtermékenyítőbb eszméje, hiszen nemcsak a halottak vecsernyéjét” olvasó Szerémit kell látnunk, mintha egy halott ország felett imádkozna, hanem emlékeznünk kell arra a fejezetére is, amelyben a mohácsi

csatát mondja el. A csata előtt ezt mondja írónk szerint a török császár: „Bosszút akarok állni Jézus nagy prófétáért, mert igen nagy sértést követtek el a magyarok Jézuson, Mária fián, akit Krisztusnak mondanak...”

Szeréminél tehát a látomás valójában olyan eszmei tartalmak kifejezésére szolgál, amelyeknek bölcséleti megfogalmazására nem tud vállalkozni ugyan, de a „képes beszéd” e módja mégis lehetőséget ad megjelenítésére. Mintha a középkori révült barátok mentalitása üzent volna Szerémi vízióiban — a középkor alkonyán és egy középkori államalakulat pusztulásának a mélypontján. Vagy száztöven eljövendő esztendő történelme vetítődik itt fel a lélek vásznára — a szüntelenül jövendőlgető, jósló Szerémi éppen e bodrogi látomásban foglalta szinte maradéktalanul össze mind történelmi tapasztalatát, mind pedig azokat az indulatokat, amelyek fűtötték, úgyhogy e látomás egyszerre mutat az író személyére és a történelemre, a társadalmi folyamatokra is.

A „látomásos”, prófétai ihletű Szerémi felfogásának az alapjait tehát sajátos, még középkorban gyökerező vallásosságában kell látnunk: kategóriái is innen származnak, azonban tartalmukban már nem vallásos a vonatkozásuk, hanem világi, erősen politikus, a történelemre irányuló. A „Szentlélek ellen hozott dőre végzések” és határozatok, az isten ellen való vétkek, a hitszegések, amelyek szó szerint értendők, s valóban „hitszegések” nem a vallásra, hanem a magyar társadalomra irányítják a figyelmet, mint ahogy a látomás jellegzetes műfaja is Szeréminél csak hordozója és a kifejezés lehetővé tevője, azzal a megszorítással természetesen, hogy Szeréminél elsősorban az ösztönös megnyilvánulásokra kell ezekkel kapcsolatban gondolnunk, nem pedig formalisztikus alak-kezelésre. Számára ez volt a valóságos közlési lehetőség.

Ami az egyéniség fentebb vázolt vonatkozásrendszerén kívül, de azzal szoros összefüggésben, a legjelentősebb szerepet játssza Szerémi György emlékiratában, az társadalmi meghatározottsága, szociológiai helyéből következő gondolkodás- és látásrendszere. Döntő módon szabta meg „prófétaiságát” az a tény, hogy kamenci jobbágycsaládból származott, és olyan korban élt, amely már eltörlaszolta a jobbágyságból, a mezővárosi polgárságból vagy a szegényebb köznemességből származók előtt a felfelé emelkedés útját. S ha számon kell tartanunk éppen ezeknek a társadalmi osztályoknak és rétegeknek a Hunyadi-korszak iránt érzett vonalmát és a nemzeti királyság iránt táplált illúzióját, amelyben a törökellenes sikeres harcok éppen Szerémségben, Szlavóniában, Dél-Bácskában nem kis szerepet játszottak (gondoljunk arra, hogy a törökkérdés a délvidéki nemesség viszonyulását is megszabta!), látnunk kell Szeréminék a jellegzetes megrekedtségét is, amely társadalmi ítéleteit nemcsak objektív vonatkozásokban befolyásolta, hanem a szubjektív viszonyulások terén is. A „kalmár kassai György”, a „varga Szalkai László” vagy a „Tamás kerékgyártó” típusú névhasználat jellegzetesen példázza Szerémi véleményének ezt a kettős érzelmi töltését, különösen, ha arra gondolunk, hogy éppen ezek a hatalomra szert tett főurak egyúttal osztályuk renegátjai is voltak, és György káplán „nagy bűnöseinek” listáján is szerepelnek.

A legjelentősebb mozzanat azonban mégsem ez a nagyon is a gyarló embert jellemző megnyilatkozásainak köre, hanem az az alapállás, amely mind „prófétikus” magatartását, mind társadalomképét megszabta, ismét

csak a kettőnek a lehető legszorosabb kapcsolataként. Osztatlan rokon-szenve a Hunyadi-család és politikája, Dózsa György és paraszthada, valamint Jovan Nenad, a Fekete ember és szerb csapatai iránt is ezt bizonyítja — egészen annak a kimondásáig, hogy a népnek nem a másik nép, hanem a maga urai az igazi ellenségei, s hogy az uralkodó osztály tagjai, bármilyen nemzetiségűek is, amikor osztályhelyzetüket látják veszélyben, összefognak. Ezt a felismerést a Fekete ember pusztulásának a rajzában a lehető legegységértelműbben meg is fogalmazza: „Mert a magyarok szerb mágnásai maguk sem tudták elviselni, hogy a Fekete ember uralkodjék; inkább nevelték őt, és azt mondogatták, hogy végül elfogy a magyarokkal szemben . . .”

Társadalomlátását ugyanakkor köznépinek kell neveznünk, s nemcsak azért, mert kora történelmét a köznép szemszögéből ítéli meg és a feudális anarchia feletti tör palcát, hanem azért is, mert ideológiája lényegében fogalmi alakot nem tud öltetni, következésképpen megmarad annál a vallásos keretnél, amelynek a látomás s vele a hit és a bűn kategóriái a megjelenési formája, s mely e korszak paraszt- és köznépi mozgalmait általában jellemezte Magyarországon is, Európában is — Dózsa paraszthadseregének jelenségét is ideszámítva. Egy ilyen vallásos színezetet öltött ideológiának a látnoka Szerémi György: ezért hasonlíthatja Dózsa Györgyöt a vértanú Macedónai Györgyhez, s mondhatja Mészáros Lőrincről, hogy „vértanúságot nyert”, míg a parasztsággal szemben állókat egyértelműen hitetleneknek nevezheti.

Indulataiban, látásmódjában és emlékirata elgondolásában tehát Szerémi Györgyöt az utolsó középkori eretneknek kell tartanunk, aki maradandó dokumentumban örököltette meg nagyon is korszerű korszerűtlenségét, hiszen a reformációval, amely ellen már hadakozik, s melyet a pártütés egyik formájának tart, a prédikátorral, mint amilyen Szkárosi Horvát András vagy Bornemisza Péter volt, a próféta új, ideológiai szempontból modernebb magatartásformája is megjelent.

4.

Szerémi György emlékiratát, vagy ahogy minősíti: „levelét a magyarok országának pusztulásáról”, közelebbről „főképpen a magyarok főembereiről és főpapjairól”, 1545—47-ben írta, egy év múlva pedig beiratkozik a bécsi egyetemre. Műve Verancsics Antal nagy gyűjteményében maradt fenn, más egykorú történeti feljegyzéssel és emlékirattal együtt, kimondottan „Antal erdélyi prépost kérésére”, aki egy nagyobb történeti mű megírásának gondolatával foglalkozott, és ismerőseit, környezetének tagjait arra ösztönözte, hogy írják meg mindazt, amit a közelmúlt eseményeiről tudnak. Tehát magánhasználatra szánt módon írt Szerémi is, akárcsak társai, akik azonban már nem latin, hanem magyar nyelven fogalmaztak. Hogy Szerémi miért a latin nyelvet választotta, ma már nem lehet megmondani, pedig hibás latin nyelve mutatja, hogy milyen nehézséget kellett, hogy jelentsen vállalkozása: egy, a latinban lényegében járatlan ember munkája az övé. Nem szerénykedést tartalmaz tehát művének záró bekezdése sem, amikor „kedves testvéreinek” bocsánatát kéri, „ha valamit nem kellő csínnal vagy nem megfelelően írtam író tollammal”, és igaza van, amikor emlékiratának tartalmára hívja

fel a figyelmet a „csinos szavak” ellenében. „Aki csinosabban tudja — zárta le mondandóját —, legyen meg neki, hogy jól kijavítsa...”

Verancsics Antal, talán ura már, nyilván nem is ezt várta tőle, hiszen ismerhette emberének természetét, gondolkodásmódját, amelyről megállapítottuk már, hogy köznépi volt. S pontosan tudhatta, Szerémi társadalmi helye hol is van valójában: nem annyira az alsóbb papság, hanem az azzal rokon deákok között, minthogy Szerémi hosszú pályafutása alatt mindig a jelképes „harmadik” asztalnál ült, s ki különös kegyként kerülhetett oda, ahol a király kamarásai ültek. A mohácsi vész napján például Budán „a városban az esztergomi úrnál Zsigmond deákkal aludtam László érsek kincstára mellett...” És jeleztük, hogy foglalkozása is inkább a pap-deáké volt, mint egyházi személyé: talán jó énekes volt csupán és ilyenként szerepelt a szertartásokban. Valójában írnok volt, miként azt műve több helyén hangsúlyozza is, nyilván az írástudóknak abból a fajtájából, aki némi ellenszolgáltatás fejében róttá papírra a köznépből ügyes-bajos dolgaikkal az udvarhoz érkezők kérelmeit. Ő írja a Fekete ember kérvényeit, s ő az, akihez az a szegedi, Orbán nevű parasztember fordul, hogy írná meg János királynak, ő volt, aki a Fekete embert meglőtte, nem pedig Török Bálint. Ha latinul nem is tudott, magyar nyelvű folyamodványokat nyilván készített. Alacsony társadalmi rangja és érintkezése a köznéppel tehát szüntelenül táplálhatta szenvedélyét, s amikor Verancsics megbízta, hogy írná meg, amit a történelemtől tud, valójában zsilipet nyitott meg Szerémiben, ki addig nem valószínű, hogy tapasztalatai rögzítésére gondolt.

Mert Szerémi csak emlékeit írta és írhatta meg, és ha gondolt volna is forráskutatásra, már nem volt hol kutatnia: Buda a török kezén volt és nyilván a királyi kancellária iratanyagának jó része is elveszett már. De nem hihető, hogy egyáltalában élt benne az írott forrásokra való hivatkozás igénye, oknyomozó történelmi művet tehát nem is várhattunk tőle. Végtelen szubjektivitása azonban lehetővé tette számára, hogy aránylag rövid idő alatt, immár hontalanul, már nemcsak szülőföldjéről, hanem Budáról is kiszorulva, emlékezetére bízva magát, megírja művét, tapasztalatainak summájaként, szókimondással, mivel János király is halott volt már. Hogy az „olvastam” ellenében a „hallottam”-ra való hivatkozásaira építi művét, ezek után nyilvánvalóan természetes és Szerémi számára az egyetlen lehetséges megoldási mód volt.

Szövegének két rétege tehát eleve adott: a maga tapasztalta dolgok és azok, amelyeknek forrásait már nem tudta megjegyezni, minthogy azok a korszak közvéleményéből származtak — méghozzá köznépi-deáki szinten, a köztudatot tükrözve. A kettő azonban nemcsak szétválasztható, hanem együtt is tudható, minthogy írónk szövegének két síkja azonos interpretációs jellegű. Ám, hogy Szerémi az egyes történelmi események elmondásában követi-e a köznépi véleményt, vagy pedig a gondolkodás és látás, véleményalkotás hasonlósága létezik-e, a Szerémi-kutatások mai állása alapján eldönteni nem lehet. De észlelhetjük, hogy a köznépi interpretáció, a másoktól hallottak és a maga megélt események elmondásában lényeges és jelentős különbség nincs.

Az események végtelenen szubjektív, de mint láttuk, a mozgástörvények és irányok megérzésének vonatkozásában nagyon is objektív interpretációjának a síkját Szerémi „prófétikus” magatartása döntő módon meghatározta, és emlékiratában arról is árulkodik, hogy szüntelenül ér-

telmező, jósoló természete közismert volt: egy-egy prófétikus megnyilatkozását, szüntelenül kémekeket, árulókat látó reakcióit általában környezete nem vette komolyan. Jellemző tehát az az epizód, amelyben elmondja, hogy Kőrös Ferenc kamarás egy ilyen alkalomkor a következő szavakkal intette le: „Hallgass, te páter, mit tudsz te?” Gondolkodásának mechanizmusa azonban a maga látásrendszerén belül, a prófétai ihletettség csillagképe alatt, hibátlanul működött: az információ és az abból következő értelmezés átváltozása, „prófétikussá” válása játszódott le nála, miként azt az alábbi epizód is bizonyítja:

„Hogy végre a németek már meghátráltak a magyarok előtt, Kászon vajda a királytól engedélyt kért, hogy Pestre bemelessen. Szemükkal látták ugyanis, hogy a városban vannak fiatalemberek és fiatal nők. Amidőn bementek, mindegyik pesti házban nemsokára kezdtek meggyalázní a férjes nőket, paráználkodtak a hajadon nőkkel; nem szégyellték magukat az emberektől; fajtalankodtak az utakon és a templomkertben, úgyhogy a keresztények futottak a nyilvános bujaság elől. — Jaj, jaj nekünk a szodomitáktól! — Én pedig megírtam Budára János királynak levelemben jelképes példázgatással, hogy egy nagy kígyó bejött Pest városába és a pestiekre fekszik más kígyókkal együtt...”

Itt is árulkodóan követi az eseményt a csalódott kommentár: „A király nem értette meg, hanem inkább tréfára vette és nevetett.” Azonban a biblikus-látomásos és jelképes irányba való forduló figyelem az, ami elsősorban Szerémit jellemzi — anélkül természetesen, hogy az emlékirat hírértékén csorba esne, hiszen írónk valóságfogalmán belül az ilyen jeleneteket is értékelünk kell. Ebben viszont a később hitelesnek bizonyult adalék éppen úgy eléér, mint az olyasféle tapasztalat, amelyet nándorfehérvári látogatása kapcsán szerzett, mondván, hogy saját szemével látta nemcsak a Cillei—Hunyadi László viaskodása közben megsérült szobrot és asztalt, hanem Cillei kiontott véréét is.

Ha a maga tapasztalatait közlő részeket biblikus-látomásosaknak és egy középkori mentalitás munkájaként fogjuk fel, a másoktól hallottakat zömükben epikusabb jellegűeknek kell tartanunk, hiszen nem egy közülük akár egy Szabatkai Mihály vagy egy Gergely deák énekének is magját képezhetné. Szövegének e „deákos” rétege ugyancsak jellemző tehát, annál is inkább, mert ezekben beszél forrásairól is, név szerint hivatkozva azokra, akiktől a leírtakat hallotta. Jeromos öreg brassói kereskedő, a török császár egyik tűzgyújtogatója, János vajda Kenderesi nevű apródja, egy magyar vitéz Lajos király környezetéből — ezeknek információi kerülnek szövegébe, s ezek azok, akiket Szerémi szavahihetőknek tartott. Jellemző, hogy az így hallott hírmagok is hasonlóak a maga tapasztalta események epizódjaihoz, arra figyelmeztelve, hogy a történelemlátásnak és valóságfelfogásnak adott rendszerével van dolgunk, amelynek mélyén írónknak az az álláspontja van, amelyet szövege egy helyén így fogalmaz meg: „Én pedig a nép közti nyíltan megtudtam a tervet őfelsége ellen...” Nem véletlen, hogy Szerémi a valóságfelfogás e formáját védve mondja ki a vele kapcsolatban általában idézett „a nép szava isten szava” formulát is, jelezve, hogy alapjában véve tisztában volt emlékiratának jellegével, hogy köznépi szellemű történelmet ír. Kétségtelen tehát, hogy Szerémi érdeme a „nép szava isten szava” új értelmezése is, amelyben a „nép szava” fogalma egészen a költői hitel elvévé emelkedik. De tudta azt is, hogy az ilyen „történelem” csak János király halála

után íródhat meg, miként azt a II. Lajos haláláról szóló „nem hivatalos” verzió elmondása kapcsán jelzi is: „Biztosan fel tudjuk az igazságot tárni János király halála után...” S nyomban bizonyít: amikor egy vitéz, ki Lajos környezetében volt, meghallotta Zápolya János halálának hírért, rögtön arról beszélt, hogy Lajos nem a patakba fúlt és Tomori Pál nem a csatában esett el, hanem merényletek áldozatai lettek. Ezek után természetesen Szerémi következetesen bizonygatja majd ezt a „népi” változatot, úgy is, hogy a maga szemtanú voltára hivatkozik.

Hitelét azonban Szerémi ez oly jellegzetes felfogásának nemcsak elvi síkon kereshetjük, hanem a prófétikus veretű narrációt több esetben átütő vaskosabb népi közlésmódban is, amely a „köznépnek” ugyancsak megjelenési formája Szeréminél. Az emlékirat mikro-részleteiben, egy-egy epizódjában szorosan kötődnek a szálak ahhoz a művet meghatározó nézetrendszerhez, amely nemcsak Szerémi „világnézetét”, de „esztétikáját” is tükrözi. Egységesnek kell tehát művét tartanunk — csupán azt sajnálhatjuk, hogy nem magyar nyelven írta meg, hanem még latinul: olyan művet kaptunk volna, amelyhez hasonlót Heltai Gáspár alkotott Bonfini-fordításában.